

RATIO

*Näringslivets
forskningsinstitut*

*Projektet Staten och arbetsmarknaden –
om konfliktregler och utvecklingskraft*

Konflikt, konkurrens och korporativa karteller – Nya konfliktmönster och konfliktdimensioner på svensk arbetmarknad 1993–2005

Av Henrik Lindberg

Innehållsförteckning

INNEHÅLLSFÖRTECKNING	2
SAMMANFATTNING	3
1. INLEDNING	4
Teoretisk ansats och forskningsfrågor	5
Globaliseringen och integrerad produktion	5
Bristande konkurrens	8
Intressekamp – konflikter om löneutrymmet	9
Försvar av kollektivavtalssystemet	10
Undersökningens uppläggning och källorna	11
Konfliktstatistiken	12
2. BAKGRUNDEN – ARBETSKONFLIKTER UNDER 1900-TALET	13
Konflikter och stridsmedel på arbetsmarknaden	16
3. KONFLIKTER PÅ ARBETSMARKNADEN 1993-2005	19
Utbrutna stridsåtgärder 1993-2005	19
Vilka förbund går i konflikt?	20
Vilka stridsmedel används i konflikterna?	22
Vilka är anledningarna till konflikterna?	24
Skillnader mellan olika förbund i konfliktbenägenhet	25
Varsel om konflikt 1993-2005	28
4. SLUTSATSER	31
Nya tider nya strider – kollektivavtalsteckningen	31
Sympatiåtgärder och lönekonflikter	35
LITTERATUR- OCH KÄLLFÖRTECKNING	37

Sammanfattning

Konflikterna på arbetsmarknaden har ändrat karaktär på ett fundamentalt sätt i Sverige under 1990- och 2000-talet jämfört med läget decennierna innan. Skillnaderna mellan olika branscher är påfallande stora och tycks dessutom öka under perioden.

- En viktig empirisk iakttagelse är att arbetskonflikterna är koncentrerade till ett litet fåtal branscher såsom byggande, transporter och el.
- Ett litet antal medlemsmässigt små förbund: Elektrikerna, Hamnarbetarna, SAC, Byggnads, Målarna och Transport står för uppemot 65 procent av de utbrutna konflikterna medan medlemsstarka förbund som Metall och Kommunal har mycket få konflikter.
- Sett till 1900-talet som helhet har konfliktnivån sjunkit och befinner sig på en låg nivå under perioden 1993-2005 men detta mönster gäller även andra västländer.
- Nya stridsmedel har börjat användas medan andra kampformer har trängts tillbaka. Lockouter förekommer praktiskt taget inte på svensk arbetsmarknad och strejkerna har likaså blivit allt färre.
- Däremot har blockaden som stridsvapen blivit mer populär och den tycks användas framförallt som påtryckningsmedel i konflikter som rör kollektivavtalsteckningen.
- Kollektivavtalsteckning är den stridsfråga som har ökat i omfattning och står numer för omkring en fjärdedel av konflikterna, främst inom byggsektorn.
- Ett litet men växande antal av konflikterna kring kollektivavtalsteckning gäller utländska företag som befinner sig i Sverige på tillfälliga uppdrag och här använder fackföreningarna blockader och sympatiåtgärder för att förmå dessa företag att teckna hängavtal.
- Den vanligaste typen av konflikt, vid sidan av tvister om kollektivavtalsteckning, gäller små förbund i svagt konkurrensutsatta verksamheter (exempelvis transporter och el-service) som fungerar som noder i större integrerade produktionssystem. Här används konfliktvapnet och inte minst sympatiåtgärder i traditionella lönekonflikter.

1. Inledning

Man kan – och bör – fråga sig varför det överhuvudtaget är intressant att undersöka konflikterna och stridsmedlen på arbetsmarknaden. Vet vi inte sedan tidigare undersökningar att antalet strejker och lockouter samt antalet förlorade arbetsdagar har sjunkit kraftigt, såväl i Sverige som i andra industriländer sedan 1980-talet? Frågorna som ställs i denna studie är emellertid inte inriktade på vare sig aggregaten eller medelvärdena i den gängse konfliktstatistiken. Vilka mönster, trender och konfliktdimensioner uppenbarar sig då? Frågorna som ställs handlar om de nya konfliktmönstren på svensk arbetsmarknad mellan 1993 och 2005 vilka ställs i jämförelse med arbetskonflikterna under tidigare decennier. De grundläggande frågorna är: Vem använder sig av konfliktvapnet, vilka konfliktvapen används och vilka är orsakerna till konflikterna? Nästa steg i analysen är att leta efter orsakerna till de nya konfliktmönstren och ifall detta är inledningen till nya konfliktdimensioner på arbetsmarknaden.

Försöken till förklaring läggs vid de förändrade produktionsvillkoren inte minst som följd av globaliseringen, konkurrensutsättningen och den integrerade produktionen, men också på de institutionella villkoren dvs. konfliktreglerna och dess användning. Med globalisering, teknikutveckling och ändrade produktionssätt i näringslivet omformas förutsättningarna för konflikterna på arbetsmarknaden. En arbetshypotes är att konflikterna på svensk arbetsmarknad därmed har ändrat och håller på att ändra karaktär. Konfliktvapnets verkan och styrka förändras och den gängse statistiken ger då inte alltid en rättvisande bild av läget på arbetsmarknaden. På arbetsmarknaden pågår en strid om delvis nya frågor kring kollektivavtalsteckning och sympatiåtgärder, vilken utkämpas av i huvudsak mindre förbund inom LO. Här återfinns de teman som ligger till grund för studien.

Denna rapport är skriven inom arbetsmarknadsprojektet vid Ratio: *Staten och arbetsmarknaden – om konfliktregler och utvecklingskraft*. En utgångspunkt för hela arbetsmarknadsprojektet är att analysera konfliktreglernas betydelse för och effekter på svensk lönebildning, tillväxt och utvecklingskraft. För att åstadkomma detta har denna kartläggning av konflikter på svensk arbetsmarknad mellan 1993 och 2005 genomförts. Målsättningen är att få ökad kunskap om trender och mönster på svensk arbetsmarknad när det gäller såväl utbrutna stridsåtgärder som varsel, dvs. formella hot om stridsåtgärder. Un-

dersökningen illustrerar bland annat den branschvisa fördelningen av konflikterna, vilka stridsåtgärder som är mest frekvent förekommande, vilken typ av frågor som står i centrum för konflikterna samt vilka trender som finns i konfliktfrekvensen. Denna rapport syftar till att ta ett helhetsgrepp på konflikterna på arbetsmarknaden under 1990-talet och framledes. Därför har primärmaterial insamlats och sammanställts över alla arbetskonflikter och dessutom över ett stort antal konfliktvarsel.

Teoretisk ansats och forskningsfrågor

Som förklaring till strejker och arbetskonflikter har flera ansatser prövats av tidigare forskning. En skärningspunkt har legat mellan ekonomi och politik/ideologi och inom dessa båda huvudgrupper har faktorer som arbetslöshet, konjunkturer, teknisk utveckling, globalisering, politisk radikaliserings och facklig organisering prövats – utan att någon direkt konsensus kunnat etableras (Thörnqvist, 1994). En viktig fråga gäller vilka grupper som tjänar på respektive förlorar på de nya produktionsvillkoren som råder på marknaden och hur det påverkar viljan till och möjligheterna att gå ut i konflikt. Denna analysmodell bygger att de nya produktionsvillkoren på ett fundamentalt sätt sätter press på relativpriserna och att detta förändrar stridsmedlens effektivitet och möjligheterna att nyttja konfliktvapnen – med hänsyn taget till de institutionella arrangemang i form av strejkg regler och mycket annat, som finns uppbyggda.

Globaliseringen och integrerad produktion

Under senare år har globaliseringen blivit en allt viktigare faktor för strejksforskningen. En hypotes har varit att globaliseringen – dvs. det växande internationella beroendet – ofta mätt som export- och importandel samt utländska direktinvesteringar, har minskat benägenheten att strejka. Först och främst genom den ökande pressen på företagen dvs. ökad konkurrensutsatthet gör att vinstmarginalerna sjunker och kostandsreduceringar blir nödvändiga för att behålla marknadsandelarna. Därtill kan globaliseringen erbjuda fler möjligheter att lägga ut produktion eller annan verksamhet utomlands i lågkostnadsländer vilket torde sätta press på lönerna i högkostnadsländerna (Piazza, 2005).

Dessa faktorer kan således leda till att fackföreningarnas möjligheter att driva sina krav minskar, deltagandet sjunker och detta reducerar deras möjligheter att använda kon-

fliktvapnet. Statistik från ett antal europeiska länder visar också på hur konfliktvolymen faller kraftigt i flertalet länder (Karlson & Lindberg & Salabasis 2005; Thörnqvist, 1994).

Processen har dock olika effekter i olika länder beroende på inhemska institutionella förhållanden – konfliktreglerna inte minst – och aktörernas styrka (Wallerstein & Western, 2000; Western, 1997). Exempelvis kan nedmonteringen av det centraliserade förhandlingssystemet i de nordiska länderna snarare höja konfliktaktiviteten när flera aktörer ska förhandla. Systemet med sympatiåtgärder blir mer användbart ju mer förbundsvisa förhandlingar som kommer till stånd. Dessutom har inte hela näringslivet blivit konkurrensutsatt i lika hög grad eller i samma takt. I Sverige finns stora segment inom exempelvis tjänstesektorn där konkurrensstrycket fortfarande är litet (Konkurrensverket, 2005). Alltså är de förändrade relativpriserna som skulle kunna pressa löntagarna och ge kapitalet ökad styrka inte något ödesbestämt till följd av globaliseringen. Globaliseringens dämpande påverkan på konflikterna kan alltså sättas ifråga.

Detta speciellt som att andra effekter av produktionens villkor tycks påverka i en annan riktning. Nya produktionsformer och nya sätt att organisera tillverkningen tycks ha fått genomslag i västvärldens företag. Bland inslagen i detta nya produktionskoncept – ofta kallat flexibel specialisering – återfinns så kallad lagerlös produktion. I takt med att företagen koncentrerar sig på sin kärnverksamhet och skalar bort eller knoppar av kringverksamheter växer också behovet av underleverantörer av varor och tjänster. Andra delar i denna flexibla specialisering som brukar nämnas är, Just-In-Time-konceptet, betydelsen av specialisering och inriktning på nischprodukter och ett större kunskapsinnehåll i produktionen. Även om debatt har förekommit om utsträckningen och omfattningen av dessa nya sätt att producera råder föga tvivel om att rörelseriktningen har gått åt detta håll (Storper & Scott, 1986; Maskell & Malmberg, 1999; Gertler, 1992).

Att det nya produktionskoncepten har omfattande betydelse på företagsnivå är ovedersägligt. Att Just-In-Time (JIT), lagerlös produktion och de nya flexibla arbetssätten också påverkar arbetstagarna och deras arbetsvillkor synes också belagt. De nya produktionsätten i sig har ofta ansetts vara en hämsko på fackföreningarnas möjligheter att hävda sina rättigheter och driva sina lönekrav, delvis som följd av den växande segmenteringen (Nordiska Rådet 1988; Kjellberg, 2002; Åkerman, 2003). Kärnan i arbetskraften har då höga löner, goda arbetsvillkor och stor anställningstrygghet, medan periferin består av

tillfälligt anställda med osäkrare arbetsvillkor och mycket ringa trygghet. Likaså skulle produktionens globalisering kunna leda till att fackföreningarnas möjligheter att sätta press på arbetsgivarna minskade väsentligt. Denna forskning har dock med få undantag, bland annat Herod 2000, haft detta som utgångspunkt snarare än som en frågeställning.

En alternativ tolkning av det nya produktionskonceptet är att beroendet hos företagen att punktligt leverera komponenter, service och andra förnödenheter inom produktionskedjan lämnar systemet öppet för störningar. Minsta försening eller avbrott kan leda till att inte bara ett företag får problem utan att företag längs hela kedjan kan komma till skada. Arbetstagare representerade av sina fackföreningar kan enligt den hypotesen få ökade möjligheter att sätta press på arbetsgivarna snarare än tvärtom. Med den lagerlösa produktionen och JIT-konceptet blir såväl tillförseln som leveranserna ytterst sårbara och längre strejker med produktionsstörningar kan företagen inte bära (Herod, 2000; Coleman & Jennings, 1998).

Detta innebär att förhållandevis begränsade stridsåtgärder i vissa fall kan få stora konsekvenser. Inom näringslivet har en rad verksamheter blivit så administrativt och tekniskt komplicerade att de därmed blivit mer sårbara för konflikter. Åtskilliga företag för inte längre lager och befinner sig mitt i långa produktionskedjor där komponenter och insatsvaror levereras just då de behövs. Då kan en relativt begränsad stridsåtgärd påverka hela kedjan (Nyström, 1997; Moberg, 2006; Svenskt Näringsliv, 2005). En annan faktor som spelar in är den specialisering som skett där varor – och tjänster – genomgår ett antal förädlingsstadier och slutprodukten i en process är insatsvara i en annan produktionsprocess. Denna sammansvetsning av företagen, där det ena företagets slutprodukt blir det andra företagets insatsvara, innebär att ett relativt sett litet antal strejkande eller en blockad kan lamslå större produktionssystem eller åtminstone förorsaka dryga merkostnader. I princip kan projekt avstanna även inom stora företag och verksamheter om personer som sitter inne med nyckelkunskaper eller befogenheter tas ut i konflikt. Vice versa har det blivit svårare för en arbetsgivare att hitta stora grupper att ta ut i lockout utan att produktionen påverkas. I det avseendet har strejkvapnet tydligt förstärkts och lockoutvapnet försvagats (Moberg, 2006).

Olika arbetstagare har följaktligen inte samma ”positional power”, dvs. makt hos arbetstagare som har möjlighet att störa eller stoppa flöden av varor och tjänster i en eko-

nomi där olika verksamheter är symbiotiskt beroende av varandra (Perrone, 1983; Perrone & Griffin & Olin Wright, 1984). Mekanismen som ger detta resultat är att de strategiskt placerade yrkesgrupperna i ett ömsesidigt beroende produktionssystem kan, via konfliktvapnen, skapa sådana störningar att effekterna spillover till helt andra sektorer. Konflikten utvidgas därmed och blir inte längre en isolerad företeelse mellan ett antal arbetstagare och en arbetsgivare utan ett hot mot ett helt system och de konfliktande parterna sätts då under press från andra aktörer i syfte att undvika konflikten redan innan den har brutit ut (Wallace, 1989).

Bristande konkurrens

Ett annat sätt att utifrån produktionsförhållandena mäta styrkan hos arbetstagare respektive arbetsgivare handlar om konkurrensen på den berörda marknaden. Mekanismen bygger på att när konkurrensen för det förhandlande företaget är liten, dvs. få konkurrenter, kartellisering inom branschen eller etableringshinder exempelvis, finns större möjligheter att acceptera arbetstagarsidans krav. Alla höjda kostnader kan då förhållandevis enkelt mötas med prisökningar som vältrar över kostnaderna på konsumenter eller skattebetalare om verksamheten är subventionerad. Den arbetsgivare som däremot möter hård konkurrens på sin marknad måste däremot hantera kostnadsökningarna med risk för att äventyra konkurrenskraften och detta borde ge incitament att hålla emot lönekraven (Moberg, 2006).

Generellt gäller att Sverige har en av världens mest internationaliserade ekonomier med få och låga handelshinder, ett högt export- och importberoende, ett stort och växande utländskt ägande och en hög nivå på utlandsetableringar av svenska företag. Svensk ekonomi är på det viset i ett internationellt perspektiv kraftigt konkurrensutsatt via internationell handel och det inslaget växer dessutom (Konkurrensverket 2005).

Dock är utlandskonkurrensen i huvudsak begränsad till industrisektorn inom svenskt näringsliv. Stora delar av tjänstesektorn och exempelvis byggnadsbranschen har liten eller ingen konkurrens från utländska företag. Om importkonkurrens saknas blir den inhemska konkurrensen helt nödvändig och här finns det brister på många områden. Nya företag bromsas inom många branscher av etableringshinder som kan ha sin grund i offentliga regleringar av olika slag och andra mer marknadsrelaterade inträdeshinder finns på andra håll. Även inom de hemmamarknadsdominerade branscherna har konkurrensen

skärpts överlag under 1990-talet och framledes, men ännu finns marknader där företagskoncentrationen är hög och etableringshindren svårforcerade. Där dessa särdrag är som starkast finns dessutom riskerna för rent olagliga karteller mellan företag, ofta i syfte att hålla upp prisnivån (Konkurrensverket 2005). På vissa områden, mest notabelt på byggsidan och transporter, finns sådana särdrag på marknaderna att man kan tala om närmast *korporativa karteller* där hela sektorn har regler som ger möjligheter för partsintressen att gemensamt hålla upp prisnivån på konsumenternas eller skattebetalarnas bekostnad.

Dessa två faktorer, konkurrensutsatthet och sårbarhet i produktionen, är två viktiga faktorer när stridsåtgärdernas effektivitet bedöms. Ju mindre konkurrensutsatt en bransch är och ju mer sårbar verksamheten är för störningar, samt att verksamheten ingår i ett större produktionssystem känsligt för avbrott, desto större torde de potentiella vinsterna vara av att ta ut verksamheten i konflikt. Om konkurrensen är svag finns alltid möjligheten att vältra över kostnadsökningen på konsumenter eller skattebetalare. Å andra sidan har globaliseringen påverkat styrkeförhållandena mellan arbetstagare och arbetsgivare där förhandlingsstyrkan hos arbetsgiversidan torde ha förstärkts – med vissa reservationer – i takt med öppenheten och möjligheten att välja lokalisering av verksamheterna.

Intressekamp – konflikter om löneutrymmet

Dessa teoretiska glasögon, att konflikterna på arbetsmarknaden ska ses som en intressekamp där man med hjälp av maktresurser försöker tillskansa sig ekonomiska fördelar i form av högre lön eller bättre villkor, stämmer väl överens med Public-choice teorins synsätt på hur organiserade intressegrupper agerar och stämmer även med traditionell teori om fackföreningars agerande (Oswald, 1985). Men det stämmer också väl in den bild av fackliga strategier som ett sätt att använda sin makt, som bland andra Klas Åmark gett uttryck för (Åmark, 1993; Åmark, 1989). Stridsåtgärdernas funktion blir i första hand att pressa motparten till eftergifter för att erhålla ekonomiska fördelar av en vunnen styrkeposition.

Utgångspunkten för studien är således att konflikterna på arbetsmarknaden kan och ska förstås som en rationell handling av vinstmaximerande aktörer (parter) som har förvisso ofullständig men ändå kunskap om rådande spelregler och produktionsförhållanden vilka båda påverkar maktförhållandena. Fackföreningarna kommer exempelvis inte i avtalsrörelserna att driva krav som man saknar utsikt att få igenom av maktskäl (Tsebelis &

Lange, 1995; Shalev, 1978). Av detta följer dock att parterna anpassar sina maktresurser till den politik de vill driva och den strategi de vill arbeta efter. För att kunna ha beredskap vid konflikter måste därför maktresurser samlas i form av strejkkassor och en stark förhandlingsapparat. En mer kampinriktad facklig strategi förutsätter större lokalt självbestämmande och möjlighet att ta ut medlemmar i konflikt. En mer kompromissinriktad strategi förutsätter å andra sidan en stark centralisering och en omfattande central förhandlingsapparat. Valet av kamp- eller kompromissinriktad strategi beror på bransch och ekonomisk konjunktur exempelvis (Åmark, 1993). Detta är emellertid inte unikt för de fackliga organisationerna utan också en del i arbetsgivarnas strategier. Valet av centralisering i lönebildningen eller decentralisering avgörs även hos denna part av branschtillhörighet och det ekonomiska läget och följer en ekonomisk rationalitet (Lundqvist, 2000). Striderna på arbetsmarknaden, vilka som går ut i konflikt, vilka vapen som används och vad man strider om har alltså en ekonomisk logik i grund och botten.

Försvar av kollektivavtalssystemet

De ovanstående resonemangen gäller för att förklara konflikter inom ramen för kollektivavtalssystemet dvs. förhandlingar om löner, förmåner och andra arbetsvillkor där arbetstagare och arbetsgivare kan sägas ha om inte oförenliga så åtminstone antagonistiska ståndpunkter. Båda parter strävar efter att maximera sin egen andel av kakan eller löneutrymmet som det brukar heta i avtalsrörelser.

Men de ovanstående resonemangen kring globalisering, konkurrens och de nya produktionssätten har också bäring på helt andra delar av kollektivavtalssystemet och arbetskonflikterna. Systemet med svenska kollektivavtal mellan parter som verkar i Sverige ger en enhetlighet på avtalsområdet och kan sägas vara ett sätt att begränsa konkurrensen mellan arbetstagare – men också mellan arbetsgivare. Oorganiserade arbetsgivare förmås teckna hängavtal eller gå med i en arbetsgivareorganisation och teckna reguljärt kollektivavtal för att inte utsättas för stridsåtgärder. I och med de nya produktionsvillkoren och då inte minst globaliseringen och EU-integrationen ökar möjligheten att exponeras för utländska företag som verkar kollektivavtalslöst eller bundet av utländska kollektivavtal. När flera rättssystem möts kan det – återigen utifrån utgångspunkten om rationella aktörer vilka vinstmaximerar – finnas gemensamma intressen från både arbetstagare och arbetsgivare att skydda själva kollektivavtalssystemet ifråga och därmed begränsa konkur-

rensen från oorganiserade aktörer. Stridsåtgärdernas funktion blir då att försvara kollektivavtalssystemet (även kallat systemförsvarskonflikter) snarare än en parts egenintresse.

Undersökningens uppläggning och källorna

Denna rapport har, till skillnad från flertalet andra undersökningar av konfliktmönstren på arbetsmarknaden, valt att undersöka ett bredare urval av konflikter för att ge en mer rättvisande bild av de trender och mönster vi ser på svensk arbetsmarknad. Därför har undersökningen, utöver de gängse måtten på arbetskongflikter – strejker och lockouter – också inkluderat andra typer av stridsåtgärder såsom blockader, s.k. vilda strejker samt övriga stridsåtgärder. Rapporten sträcker sig från 1993 till 2005, dvs. 13 år då såväl strukturella ekonomiska förändringar som nya spelregler, industriavtalet och EU-inträdet, se bland annat Nyström (2002), för att nämna några, har omformat svensk arbetsmarknad. Dessa 13 år sträcker sig över flera konjunkturyklor och under en period då Sverige upplever såväl kraftigt stigande som sjunkande arbetslöshet. För att kunna peka på några mer djupgående trender är perioden alltför kort och materialet har därför i viss utsträckning jämförts med data – bearbetad statistik – från en undersökning av utbrutna arbetskongflikter under perioden 1975-1989 (Thörnqvist, 1994).

Den empiriska undersökningen som ligger till grund för denna rapport utgörs av tryckt och otryckt material från Statens Förlikningsmannaexpedition (1993-1999) och Medlingsinstitutet (2000-2005).¹ Uppgifter om utbrutna strejker och lockouter för åren 1993–1999 är Statens Förlikningsmannaexpeditioners månatliga otryckta strejkstatistik. Motsvarande uppgifter för åren 2000–2005 är baserade på Medlingsinstitutets månatliga otryckta strejkstatistik.

Uppgifter om varslade men ej utbrutna stridsåtgärder samt om andra typer av verkställda stridsåtgärder än strejk och lockout är baserade på varselskrifter från fasta förlikningsmän från januari 1993 till december 1999, varselskrifter ut till myndigheten inkomna handlingar från januari 1993 till december och tidningsurklipp ur Statens Förlikningsmannaexpeditioners arkiv samt på varselskrifter från lokala medlare från juni 2000 till december 2005, Handlingar från särskilda medlare från september 2000 till december 2005

¹ Insamlingen av de data som ligger till grund för denna rapport har på ett förtjäntfullt sätt gjorts av Hanna Metsis. Ett tack riktas också till Medlingsinstitutet som generöst har ställt sin tid och sitt material till förfogande.

och tidningsurklipp ur Medlingsinstitutets arkiv. Ansvar för att föra statistik över arbetsmarknadskonflikter överfördes från Statens Förlikningsmännaexpedition till Medlingsinstitutet i mitten av år 2000. På grund av detta har det uppstått en lucka i källserien från de första 8 månaderna under år 2000.

Detta material är veterligen inte använt i tidigare forskning. I jämförelse med exempelvis den statistik som Medlingsinstitutet publicerar i sina årsböcker finns ytterligare information om konflikter tillgängliga. I motsats till Medlingsinstitutet har alla arbetskonflikter, dvs. alla utbrutna stridsåtgärder såsom strejker, lockouter, blockader, vilda strejker och s.k. övriga stridsåtgärder har blivit inkluderade i diagram och tabeller. Medlingsinstitutets tryckta rapporter och annat material redovisar endast strejker och lockouter och därav förlorade arbetsdagar samt involverade arbetstagare.

Konfliktstatistiken

Statistik om arbetsmarknadskonflikter har insamlats under ett sekel i Sverige. Globalt har den typen av statistik sammanställts och gjorts jämförbar av International Labour Organization sedan 1920-talets slut. Därmed finns ett stort och omfattningsrikt material att jämföra med. Genomgående för denna insamlade konfliktstatistik är att tre kvantitativa mått har stått i centrum: Antalet strejker per år (frekvens), antalet arbetare involverade i strejkerna (intensitet) och antalet förlorade arbetsdagar (volym) (Thörnqvist, 1994). Av dessa tre mått brukar generellt antalet förlorade arbetsdagar användas eftersom det uppfattas som mest robust, dvs. minst känsligt för olika insamlingsmetoder (Perry & Wilson, 2004).

Problemet är dock att olika länder väljer att definiera och räkna strejker på skilda sätt, samla in statistiken via olika metoder och, av ännu större betydelse, att ha olika minimigränser för vilka strejker som inkluderas i statistiken. I Sverige har statistiken tagit upp varje arbetsnedläggelse med strejksyfte – oavsett längd och vilka som deltagit i strejken eller hur många som deltagit (Thörnqvist, 1994). Detta gör den svenska strejkstatistiken mer heltäckande än andra länder – men långt ifrån heltäckande när det gäller andra stridsåtgärder.

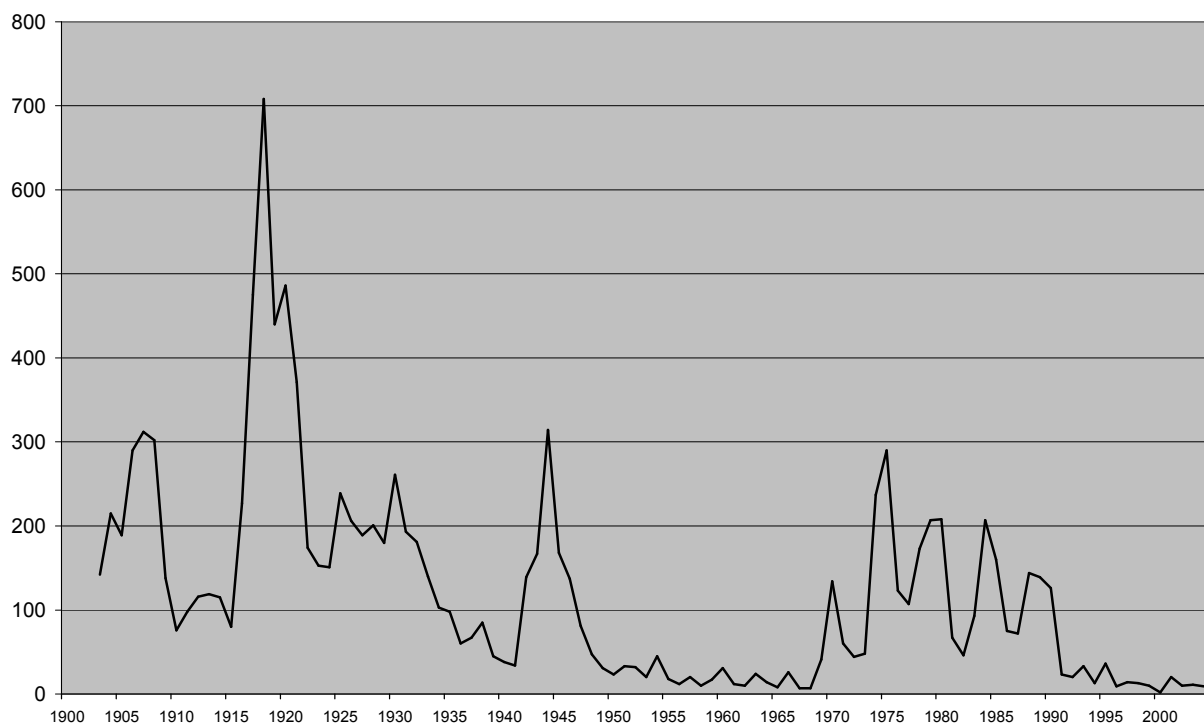
I hela västvärlden har nivåerna på antalet strejker och antalet förlorade strejkdagar stadigast sjunkit sedan under 1980-talet då förra decenniet strejkvåg avmattades. Den har därtill fortsatt att sjunka under 1990- och 2000-talet (Karlson & Lindberg & Salabasis 2005). Detta behöver dock inte betyda att konflikterna på arbetsmarknaden har minskat i mot-

svarande mån, kanske har de bara tagit en annan form. Eftersom statistik och tillförlitliga data saknas över andra konfliktformer är vi hänvisade till att dra slutsatser utifrån fallstudier av detta fenomen. Även om resultaten går i delvis olika riktning tycks det som att andra typer av konflikter snarare är ett komplement till de traditionella strejkerna än ett substitut (Thörnqvist, 1994).

2. Bakgrunden – arbetskonflikter under 1900-talet

Konflikterna på svensk arbetsmarknad mellan arbetstagare och arbetsgivare har löpt i vågor och konfliktmönstren har enligt tidigare forskning påverkats av faktorer som organisering, politik respektive ekonomi. Strejktopparna – mätt i antalet konflikter – har ägt rum åren efter sekelskiftet efter att ha stigit under 1800-talets avslutande decennier. En extrem topp nåddes efter första världskriget och en annan strejktopp efter det andra världskriget. Den sista toppen ägde rum under slutet av 1970-talet. Däremellan har strejkaktiviteten varit lägre och 1950- och 1960-talen, i likhet med tiden efter 1990-talets inledning, kännetecknades av ytterst få registrerade arbetskonflikter. Av de registrerade konflikterna är den absoluta lejonparten strejker. Lockouterna är få och andra typer av stridsmedel som blockader är inte redovisade. Källmaterialet som ligger till underlag för detta är för perioden fram till 1980-talet klart bristfälligt, men enligt Thörnqvist (1994) och Medlingsinstitutet (2005) ändå tillräckligt bra för att göra ungefär ovanstående utsagor. Arbetskonflikterna har alltså, enligt officiell statistik, legat på en historiskt låg nivå under den studerade perioden 1993-2005.

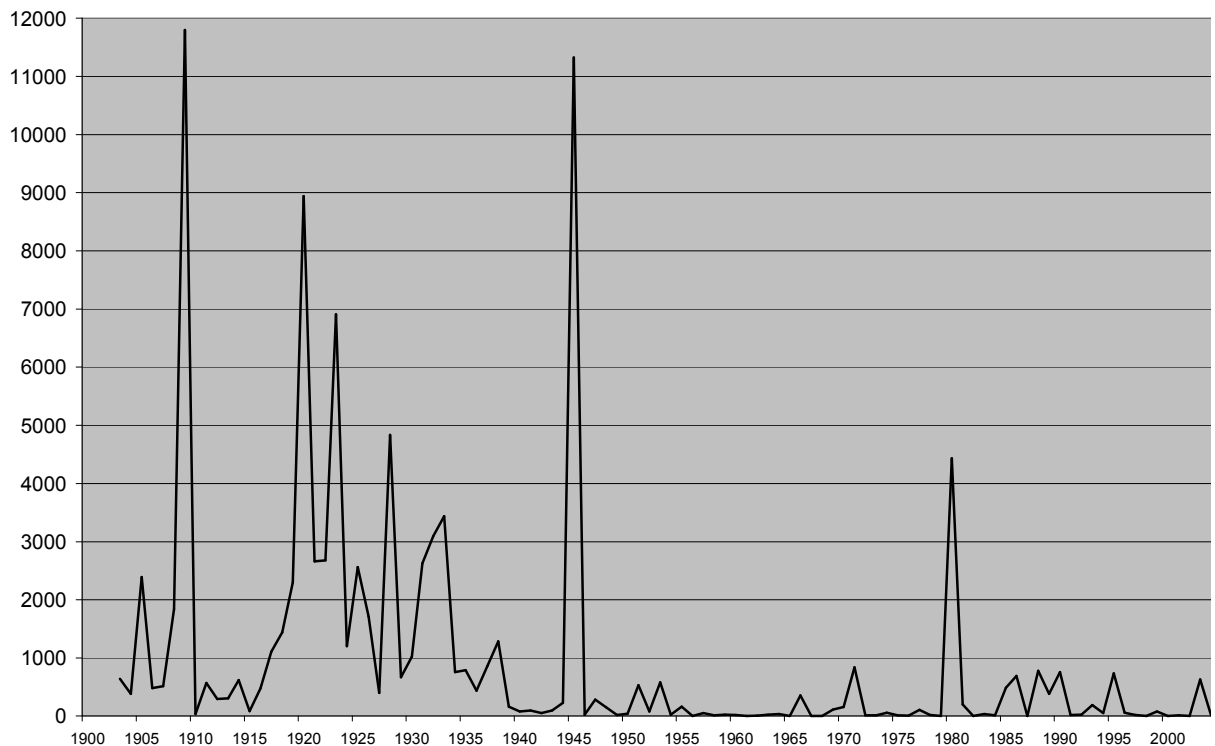
Diagram 1: Antal arbetskonflikter i Sverige 1903-2005 (strejker och lockouter)

Källa: SOS Statistisk årsbok för Sverige.

Flertalet av arbetskonflikterna har alltså varit strejker medan ett fåtal varit lockouter, ofta då större sådana som omfattat åtskilliga arbetstagare. Att detta mönster finns beror på just konfliktvapnets effektivitet. Fackföreningarna vill sätta in så få arbetstagare som möjligt i konflikt, helst ett fåtal nyckelpersoner vars frånvaro skadar arbetsgivarna som mycket som möjligt. Arbetsgivarna behöver å sin sida göra konflikten så dyr som möjligt för arbetstagarna och lockoutar då ett stort antal för att slippa löneutbetalningar och dessutom tära på fackföreningarnas strejkkassor (Lundh, 2002).

Diagram 2: Antal förlorade arbetsdagar i tusental 1903-2005 (lovliga konflikter)

Källa: SOS Statistisk årsbok för Sverige.

Den totala konfliktvolymen, dvs. antalet förlorade arbetsdagar utmärks av ett fåtal mycket höga toppar. Två av dessa ägde rum under efterkrigstiden. Den ena skedde strax efter krigsslutet, den så kallade Metallstrejken 1945, och den andra var storlockouten 1980. I övrigt tycks perioden mellan 1920 och 1933 ha mycket hög konfliktsiffror medan perioden 1956-1968 hade ytterst få förlorade arbetsdagar. Här noteras också att det som mäts i diagram 2 är antalet förlorade arbetsdagar från de lovliga konflikterna. De olovliga konflikterna kunde dock under vissa år, speciellt under 1970-talet, vara väl så stora i volym räknat.

Frågan om hur de långsiktiga trenderna för konfliktmönstren ska förklaras har ställt forskare på svåra prov och denna rapport ska inte i detalj denna fråga. Lundh (2002) menar att det svenska konfliktmönstret i det längre perspektivet ska förstås som brister i de institutionella arrangemangen. I det korta perspektivet finns snarare ett samband med

konjunkturerna där strejkenbenägenheten ökar under högkonjunkturer då arbetslösheten är låg och risken för arbetslöshet liten. Thörnqvist (1994) menar å sin sida att efterkrigstidens konfliktmönster i Sverige snarare kan förklaras av lågkonjunkturerna, dvs. när en ekonomisk högkonjunktur övergår i lågkonjunktur faller reallönerna varvid missnöjet och därmed strejkerna ökar i omfattning.

Fördelningen av konflikter på facklig tillhörighet och konfliktorsak visade på ett tydligt mönster under 1970- och 1980-talet som redovisats för svenska förhållanden i Thörnqvist (1994). Under 1970- och 1980-talet var de LO-anslutna förbunden åtskilligt mer konfliktbenägna än tjänstemanna- och akademikerförbunden, oavsett om måttet gäller antal konflikter eller antalet förlorade arbetsdagar. Bland LO-förbunden strejkade främst fackföreningar inom Metall-, Fabriks- och Träindustriarbetareförbunden. Om de strejkande förbunden rankas efter strejker/medlem tar sig förutom de tre nämnda också Gruvarbetareförbundet högt upp på listan. Ett specialfall gäller för det fristående förbundet Svenska Hamnarbetareförbundet som med sin mycket höga strejkkvot enligt Thörnqvist hade en särställning bland svenska fackföreningar: ”även om man bortser från att många strejker är något speciella, genom att de gällt rätten att sluta kollektivavtal” (Thörnqvist, 1994 s. 166).

Orsakerna bakom arbetskonflikterna – utifrån källmaterialet från Förlikningsmannas expeditionens arkiv – visade på ett mycket tydligt mönster. Konflikterna mellan 1975 och 1989 gällde i huvudsak gällde löner dvs. påtryckning i löneförhandling eller krav på förbättring av träffad löneuppgörelse. Dessa står ensamma för nära tre fjärdedelar av de inträffade strejkerna. Den näst vanligaste strejkorsaken 8 procent gällde frågor om arbetsorganisation ledning och uppsägning vilket bland annat innefattade de strejker som utbröt när arbetsgivaren inte ville teckna kollektivavtal. Övriga utlösande strejkorsaker hade lägre procentandelar och exempelvis sympatiåtgärderna var ytterst få jämfört med det totala antalet strejker (Thörnqvist, 1994).

Konflikter och stridsmedel på arbetsmarknaden

Stridsmedel används av parterna för att förmå motsidan till ett medgivande av något slag. Arbetstagar kollektivet, representerad av en fackförening kan exempelvis vilja ha högre ersättning för sitt arbete eller förbättrade arbetsvillkor och om parterna inte kommer

överens om villkoren har de fria händer att tillgripa stridsåtgärder av något slag. Formerna för dessa är i huvudsak fria.

I Sverige har viljan att reglera stridsåtgärderna och dess tillämpning varit förhållandevis litet. Sverige har på detta område gett parterna rätten att utforma och tillämpa reglerna för förhandlingar och stridsmedel på arbetsmarknaden. Rätten för organisationer på ömse sidor och enskilda arbetsgivare att vidta stridsåtgärder är grundlagsskyddad i Regeringsformen, men kan inskränkas genom lag eller kollektivavtal. Lagregler om stridsåtgärder finns huvudsakligen i MBL vars bestämmelser i hög grad överensstämmer med kollektivavtalslagen från 1928 (Nyström, 1997).

Reglerna om stridsåtgärder i MBL vänder sig till båda sidorna av arbetsmarknaden. Arbetsmarknadens parter som inte är bundna av kollektivavtal med varandra är som regel fria att använda stridsåtgärder som påtryckningsmedel, även emot tredje man dvs. den som inte är indragen i konflikten som part. Under löpande kollektivavtalsperiod gäller dock fredsplikt men undantag från denna plikt är bland annat s.k. sympatiåtgärder som får vidtas även under fredsplikt och utan andra begränsningar. Kravet för att få använda sig av stridsmedel är att en avtalsslutande organisation har beslutat om åtgärden i behörig ordning. Någon s.k. lokal eller individuell strejkrätt finns inte i Sverige utan rätten att gå i konflikt tillhör organisationerna (Nyström, 1997).

Organisationerna på arbetsmarknaden, fackföreningar och arbetsgivareorganisationer, besitter därmed betydande maktresurser och har, i ett jämförande perspektiv, betydande självständighet i Sverige. Ofta anges rätten att fritt sluta avtal mellan självständiga parter vara något som symboliserar den berömda svenska modellen. I detta ligger också att parterna själva står för efterlevnaden av de tecknade avtalen istället för staten.

De två mest förekommande och viktigaste stridsåtgärderna har, historiskt sett, varit strejker från arbetstagersidan och lockouter från arbetsgiversidan (Elvander, 1964). Utöver dessa finns dock ett antal andra stridsåtgärder som enligt modern forskning snarare bör ses som komplement till traditionella stridsmedlen snarare än substitut. Till dessa hör blockader, bojkotter, maskningsaktioner och andra åtgärder som syftar till att förorsaka motparten eller tredje man ekonomisk skada eller olägenheter av annat slag (Thörnqvist, 1994). Blockaden som stridsvapen kommer att uppmärksammas ytterligare och inkluderar ett antal åtgärder som parterna använder för att skära av tillförseln av något varor,

tjänster eller anställningar (Fahlbeck, 1993). Problemet, från en forskarsynvinkel, med dessa stridsåtgärder är att de oftast inte avsätter spår i den officiella strejkstatistiken vilket nödvändiggör att man tränger under den officiella strejkstatistiken för att få begrepp om de faktiska konfliktmönstren.

Eftersom lagen (MBL) inte anger vad som ska förstås med stridsåtgärd utan bara anger de vanligaste stridsåtgärdstyperna kan i stort sett vad som helst inrymmas under begreppet stridsåtgärder – så länge syftet är att påverka motparten. Lockout och strejk var länge de vanligaste stridsmedlen men i takt med arbetsmarknadens förändring har också användningen av andra stridsmedel ökat i omfattning medan de gängse stridsmedlen blivit mer trubbiga som instrument (Nyström, 1997).

Under 1990-talet har ett par förändringar av reglerna kring konflikträtten påverkat de avtalsslutande parterna. Den viktigaste förändringen rör förhandlingssystemets utformning mellan parterna på förbunds nivå – där de viktigaste delarna av lönebildningen ändå sköts. Det så kallade Industriavtalet som skrevs under 1997 och som sedermera har fyllts på med andra liknande överenskommelser på andra avtalsområden har reglerat delar av möjligheten att gå ut i konflikt. Industriavtalets bilaga ”industrins förhandlingsavtal” har som utgångspunkt att låta industrins parter genomföra sina avtalsförhandlingar utan stridsåtgärder och med balanserade resultat. En utgångspunkt är att förhandlingar ska komma tillstånd och avtal ingås innan de föregående löpt ut dvs. under rådande fredsplikt. Opartiska ordföranden ska biträda parterna med möjligheter att skjuta upp varsel i upp till 14 dagar. Som instrument för att sköta avtalsförhandlingarna stod industriavtalet i viss mån förebild för det statliga Medlingsinstitutet. (Industriavtalet, 1997; Elvander, 2002)

Industriavtalet har sedermera fått ett flertal efterföljare och sammanlagt 18 olika förhandlingsordningsavtal finns registrerade hos Medlingsinstitutet. Avtalen täcker stora delar av den svenska arbetsmarknaden, såväl privat som offentlig sektor, industri och tjänstebranscher och såväl arbetar- som tjänstemanna och akademikerförbund bland arbetstagarna – dock inte branscher som transporter, byggande och handel vilka vi kommer tillbaka till senare i rapporten. (Medlingsinstitutet)

3. Konflikter på arbetsmarknaden 1993-2005

Utbrutna stridsåtgärder 1993-2005

Perioden 1993-2005 har inte studerats tidigare i svensk strejkforskning, med ett litet undantag för Thörnqvist (2000) som påpekade att konfliktnivån och intensiteten var på väg ned under 1990-talet och låg på historiskt sett låga nivåer i Sverige vid slutet av 1990-talet. Thörnqvist som då främst mätte strejker och lockouter menade dock att det är alldeles för tidigt att avfärda strejken som kampform och prognostiserade försiktigt att strejkerna kunde tänkas börja öka igen under 2000-talet.

Påståendet tycks ha visst fog för sig även om mönstret för de senaste 13 åren inte är helt rätlinjigt. Ett av de undersökta åren utmärks nämligen av ytterst många och långvariga konflikter nämligen 1995, men huvuddelen av dessa tvister – drygt hälften – var knutna till Toys ”R” Us-konflikten sommaren 1995.² Om det året undantas syns vissa mönster i konfliktutvecklingen kronologiskt. Först och främst märks en viss ökning av konfliktnivån men tydligare syns ökningen av ett specifikt stridsvapen, nämligen blockaden. I och med att blockader inte redovisas i den officiella strejkstatistiken innebär det att en viktig del av de nya konfliktmönstren inte syns.

Tabell 1. Antal konflikter på den svenska arbetsmarknaden 1993-2005.

År	Strejk	Lockout	Vild strejk	Blockad	Övrigt	Totalt	procent
1993	17	8	8	11	0	45	12
1994	8	2	3	3	0	16	4
1995	17	4	19	37	0	79	22
1996	3	1	5	11	0	20	5
1997	5	2	6	5	1	20	5
1998	4	2	7	6	0	19	5
1999	10	1	2	2	0	15	4
2000	0	0	2	3	0	5	1
2001	15	2	6	4	1	28	8
2002	6	0	6	14	1	27	7
2003	10	0	0	6	3	21	6
2004	5	3	2	12	3	25	7
2005	11	1	2	30	3	47	13
Total	111	32	68	144	12	367	100

Källa: Statens förlikningsmannaexpedition 1993-1999 och medlingsinstitutet 2000-2005.

² Toys ”R” Us var ett amerikanskt multinationellt leksaksföretag som vägrade skriva på svenska kollektivavtal med Handelsanställdas förbund och som därför utsattes för omfattande stridsåtgärder, inte minst sympatiåtgärder av ett flertal fackföreningar. För denna period är Toys ”R” Us-konflikten ovanligt hård och utdragen och slutade efter några månaders konflikt med att Toys ”R” Us gav vika och skrev på kollektivavtalet.

Vilka förbund går i konflikt?

Ett annat tydligt mönster gäller fördelningen av stridsåtgärder mellan olika förbund. Att den fackliga tillhörigheten påverkar benägenheten att gå ut i konflikt är ett välkänt faktum. Ett mönster som återkommer i den svenska strejkforskningen är att LO-anslutna arbetstagare har högre strejkenägenhet än andra grupper och inom LO-kollektivet har Metallarbetareförbundet hört till de mer konfliktbenägna. I en undersökning av de strejkandes fackliga tillhörighet 1975-1989 låg Gruvarbetarna, Metall och Fabriksarbetarna högt. (Thörnqvist, 1994)

Detta mönster stämmer inte överens med konfliktstatistiken under den undersökta perioden. Här har helt andra förbund en hög placering och koncentrationen till dessa är påtaglig.

Tabell 2. Facklig tillhörighet hos arbetstagare inblandade i konflikter 1993-2005

Förbund	Konflikter absoluta tal	Andel procent	Medeltal medlemmar	Konflikter/100.000 medl.
Sveriges Arbetares Centralorganisation (SAC)	56	15,3	9000	622,2
Svenska Hamnarbetareförbundet	9	2,5	2000	450
Svenska Elektrikerförbundet (SEF)	38	10,4	28000	135,7
Målareförbundet	23	6,3	20000	116,9
Transportarbetareförbundet	28	7,6	71000	39,3
Byggnadsarbetareförbundet	34	9,3	138000	24,6
Handelsanställdas förbund	12	3,3	174000	6,9
Metallarbetareförbundet	13	3,5	410000	3,2
Kommunalarbetareförbundet	8	2,2	615000	1,3
Övriga förbund	61	16,6	x	x
Okänt, ej fackligt sanktionerad	85	23,2	x	x
Totalt	367	100	3803000	9,6

Anm. I gruppen okänt ingår företrädesvis vilda strejker som av naturliga skäl inte kan knytas till någon facklig organisation. Totalsumman för konflikt/100.000 medlemmar och år är baserad på medlemskapen i samtliga huvudorganisationer: LO, TCO, SACO och SAC. Medeltalet medlemmar är beräknat på medelvärdet för åren 1994, 1999 och 2004.

Källa: Statens förlikningsmännaexpedition 1993-1999 och medlingsinstitutet 2000-2005, Statistisk årsbok för Sverige samt muntlig uppgift från Svenska Hamnarbetareförbundet.

Av de 367 konflikterna kan 85 (23 procent) inte knytas till något enskilt fackförbund, ofta pga. att konflikten var vild dvs. saknade facklig sanktionering. Av de övriga 288 konflikterna stod sex enskilda fackförbund för flertalet, 188 konflikter dvs. 65 procent av det totala antalet. Dessa sex kallas fortsättningsvis högkonfliktförbunden i text och tabeller. Fyra av dessa har det gemensamma att de tillhör LO-familjen (Svenska Elektrikerförbun-

det (SEF), Målareförbundet, Transport och Byggnads) medan de två övriga är Sveriges Arbetares Centralorganisation (SAC) och Svenska Hamnarbetareförbundet. Att SAC har så hög konfliktnivå kan bero på att syndikalisternas fackföreningar – sektioner och syndikat – har egen förhandlings- och strejkrätt. Alla beslut om avtal och strejk tas av de berörda medlemmarna på arbetsplatsen. Svenska Hamnarbetareförbundet står också utanför LO och är en utbrytarorganisation från Transportarbetareförbundet i flertalet fall utan kollektivavtal och därmed inte bundna av fredsplikten. Logiken i verksamheten hos SAC och Svenska Hamnarbetareförbundet är alltså en annan än i de LO-, TCO- och SACO-anslutna förbunden.

Flertalet av förbunden med hög konfliktnivå hade också få medlemmar. Om förbunden rangordnas efter konfliktfrekvens per medlem hamnar två mycket små förbund i topp framför två av de minsta förbunden i LO-familjen. Bland de förbunden med riktigt låg konfliktnivå återfinns flera av de större LO-förbunden och förbund inom TCO och SACO. Flertalet av de högkonfliktande förbunden har dessutom ökat sin relativa andel av de totala konflikterna under periodens senare del. En tendens är alltså att ett litet antal små förbund, företrädesvis på LO-sidan, står för en allt större del av konflikterna på arbetsmarknaden.

Tabell 3. Utbrutna stridsåtgärder fördelat på år och arbetstagarorganisation 1993-2005

	Byggnads	Målare	Hamn-	Trans- port	Metall	SEF	Han- dels	Kom mun	SAC	Okänt	Övrig	Total
1993	3	0	0	3	1	9	0	1	9	2	11	45
1994	2	1	0	0	1	0	1	0	1	2	8	16
1995	2	1	2	6	6	4	6	3	0	13	36	79
1996	2	3	0	2	1	4	0	0	1	4	3	20
1997	1	1	0	2	1	2	0	1	6	4	2	20
1998	0	3	0	2	1	2	1	0	4	6	0	19
1999	0	0	0	2	0	3	0	1	4	2	3	15
2000	0	3	0	0	0	0	0	0	0	2	0	5
2001	1	1	2	2	0	2	0	0	7	6	7	28
2002	2	2	3	2	1	0	0	0	7	7	2	27
2003	5	1	1	0	0	2	0	1	4	3	4	21
2004	5	2	0	4	1	4	0	1	2	3	3	25
2005	10	5	1	3	0	6	4	0	10	2	6	47
total	33	23	9	28	13	38	12	8	55	61	85	367

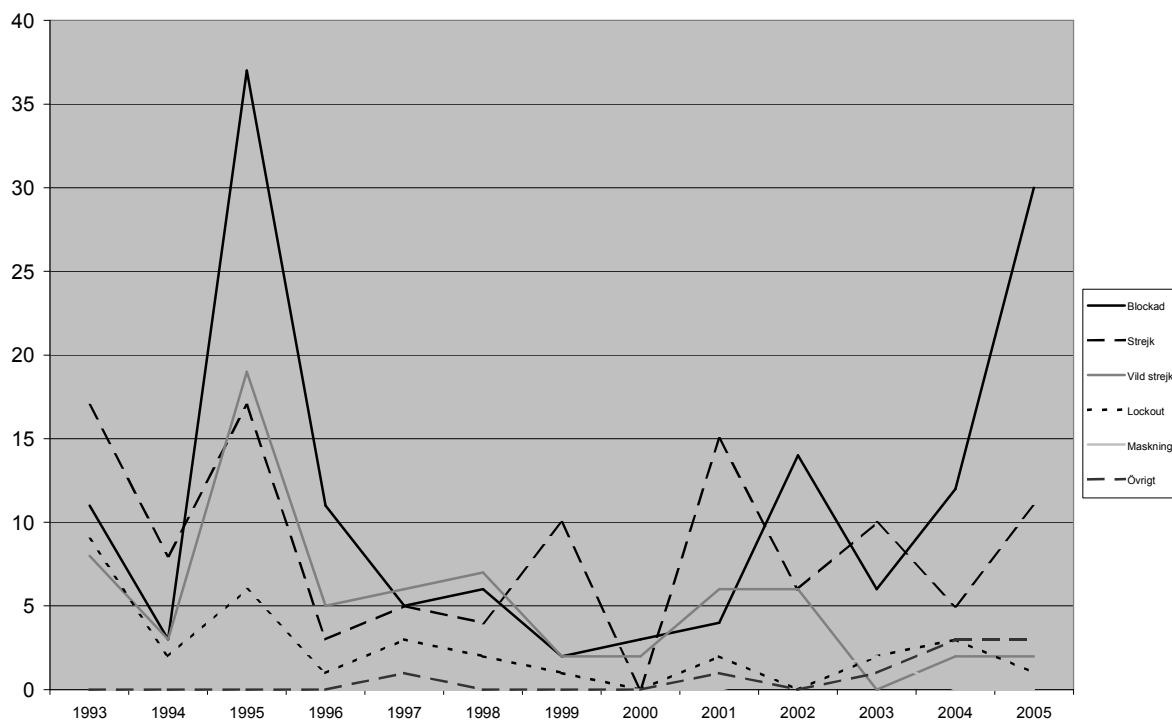
Källa: Statens förlikningsmännaexpedition 1993-1999 och medlingsinstitutet 2000-2005.

Vilka stridsmedel används i konflikterna?

En annan fråga gäller vilka stridsmedel som används i konflikterna på arbetsmarknaden. Finns det även här tydliga skillnader gentemot mönstren från 1970- och 1980-talen? Oavsett de källor som står till buds finns här ett problem med jämförbarheten eftersom blockaderna inte medräknades i vare sig Medlingsinstitutets statistik eller Thörnqvists studier av svenska förhållanden. Vare sig blockader eller övriga stridsåtgärder förtecknas i den officiella statistiken. De uppgifter som redovisas i diagrammet här ovan är baserade på en manuell genomgång av pressklipp och varselskrivelser som finns bevarade. Blockader är ett samlingsbegrepp på olika typer av stridsåtgärder där någon del av företagets verksamhet blockeras av arbetstagarna.

Vissa tendenser finns i materialet mellan 1993 och 2005. Först och främst verkar lockouter och vilda strejker ha minskat i betydelse medan blockaden är det stridsmedel som ökat i omfattning, inte minst under 2000-talet. Ska då detta sättas i samband med produktionens förändrade villkor och/eller institutionella förhållanden på arbetsmarknaden? Innan vi övergår till den frågan finns det anledning att mer fingranska fördelningen av blockader respektive traditionella strejker bland arbetstagarorganisationerna.

Diagram 3 Använda stridsmedel 1993-2005

Källa: Statens förlikningsmänsexpedition 1993-1999 och medlingsinstitutet 2000-2005.

När det gäller de strejker som sattes i verket mellan 1993 och 2005 utmärker sig framförallt SAC och delvis Elektrikerförbundet, men i övrigt är överrepresentationen för de högkonfliktande förbunden inte påfallande stor. Däremot var blockaderna påtagligt mer koncentrerade till vissa specifika branscher och arbetstagarorganisationer. Blockadvapnet tycks vara ett vapen som företrädesvis används av förbund inom branscher som transporter, el och byggande. Övriga förbund står för en blygsam andel av de utbrutna blockaderna. Generellt gäller att blockaderna tycks ha blivit mer frekvent förekommande även om trenden är tämligen osäker. Någon klar trend för strejkerna finns inte.

Tabell 4. Utbrutna strejker fördelat på år och arbetstagarorganisation 1993-2005

År	Byggnads	Målareförbundet	Transport	SEF	Handels	Kommunal	SAC	Hamnarbetar	Övriga	Total	% fördelning
1993	0	0	2	3	0	1	6	0	5	17	15,3
1994	2	0	0	0	0	0	1	0	5	8	7,2
1995	0	0	0	0	2	2	0	0	13	17	15,3
1996	0	0	1	0	0	0	1	0	1	3	2,7
1997	0	0	1	1	0	0	3	0	0	5	4,5
1998	0	1	0	0	1	0	2	0	0	4	3,6
1999	0	0	0	2	0	1	4	0	3	10	9,0
2000	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,0
2001	1	0	1	1	0	0	5	2	5	15	13,5
2002	0	0	0	0	0	0	5	0	1	6	5,4
2003	0	0	0	1	0	1	4	1	3	10	9,0
2004	0	0	1	2	0	0	0	0	2	5	4,5
2005	2	0	0	2	0	0	7	0	0	11	9,9
Total	5	1	6	12	3	5	38	3	38	111	100
Procent	4,5	0,9	5,4	10,8	2,7	4,5	34,2	2,7	34,2	100,0	

Källa: Statens förlikningsmännaexpedition 1993-1999 och medlingsinstitutet 2000-2005.

Tabell 5 Utbrutna blockader fördelat på år och arbetstagarorganisation 1993-2005

År	Byggnads	Målareförbundet	Transport	SEF	Handels	Kommunal	SAC	Hamnarbetar	Övriga	Total	% fördelning
1993	3	0	0	3	0	0	1	0	4	11	7,6
1994	0	1	0	0	1	0	0	0	1	3	2,1
1995	2	1	6	4	2	1	0	2	19	37	25,7
1996	2	3	0	4	0	0	0	0	2	11	7,6
1997	1	1	0	1	0	0	0	0	2	5	3,5
1998	0	1	2	2	0	0	1	0	0	6	4,2
1999	0	0	1	1	0	0	0	0	0	2	1,4
2000	0	3	0	0	0	0	0	0	0	3	2,1
2001	0	1	1	0	0	0	1	0	1	4	2,8
2002	2	2	2	0	0	0	2	3	3	14	9,7
2003	5	1	0	0	0	0	0	0	0	6	4,2
2004	5	2	2	1	0	1	0	0	1	12	8,3
2005	8	5	3	4	4	0	1	1	4	30	20,8
Total	28	21	17	20	7	2	6	6	36	144	100
procent	19,4	14,6	11,8	13,9	4,9	1,4	4,2	4,2	25,0	100,0	

Källa: Statens förlikningsmännaexpedition 1993-1999 och medlingsinstitutet 2000-2005.

Vilka är anledningarna till konflikterna?

Orsakerna bakom arbetskonflikter har i högre grad än de övriga variablerna som undersökts, subjektiva inslag och kategoriseringen av dem kan ske på olika sätt. Den i undersökningen använda indelningen bygger på de uppgifter som medlarna har lämnat i sina skrivelser samt pressklippens referat över orsakerna bakom konflikten. Indelningarna har alltså gjorts efter källmaterialet från Förlikningsmännaexpeditionen och Medlingsinstitutet i första hand och därefter från pressklippen. De tre första orsakskategorierna är tänkta

att spegla huvudanledningarna bakom konflikter: Kollektivavtalsteckning, sympatiåtgärderna till förmån för en annan facklig organisation samt mer traditionella konflikter om löner och förmåner. De två andra kategorierna täcker andra och okända konfliktorsaker.

Tabell 6. Strejkorsaker åren 1993-2005 samtliga organisationer

Orsak till konflikten	Antal konflikter	Andel av total
Kollektivavtalsteckning	86	23,4
Sympatiåtgärd	62	16,9
Löner, förmåner och avtalsförhandlingar	135	36,8
Övrigt (personalfrågor, anställningar, motåtgärder mm)	68	19,4
Okänt	13	3,5
Total	367	100

Källa: Statens förlikningsmännaexpedition 1993-1999 och medlingsinstitutet 2000-2005.

Nedbrutet på förbunds nivå är det ett tydligt mönster att de förbund som främst strider om kollektivavtalsteckning är de s.k. högkonfliktförbunden. Byggnadsarbetareförbundet, Målareförbundet och SEF står för närmare två tredjedelar eller 56 av de 86 konflikterna. Sympatiåtgärderna är många till antalet men koncentrerade i tid till åren 1995 och 2004-5. Toppåret 1995 kännetecknas som i all konfliktstatistik av Toys R Us-tvisten där hela 34 sympatiåtgärder användes av vitt skilda fackliga organisationer för att få det amerikanska företaget att teckna kollektivavtal med sina anställda. Sympatiåtgärderna används i flertalet fall som stöd för att förmå företag att teckna kollektivavtal och har blivit vanligare under senare år.

Skillnader mellan olika förbund i konfliktbenägenhet

Undersökningen har hittills visat på tydliga skillnader mellan olika förbund och därmed olika branscher vad gäller konfliktbenägenheten. Vissa av dessa mönster är speciellt intressanta eftersom de inte tycks stämma överens med den etablerade litteraturen kring vilka arbetstagare som skulle vara mest benägna att gå ut i konflikt (Thörnqvist, 1994; Shalev, 1980; Mikkelsen, 1992). Där har hävdats att de mest konfliktbenägna förbunden och yrkesgrupperna skulle vara sådana som hamn-, gruv- och skogsarbetare men att en förskjutning under efterkrigstiden skett i riktning mot grupper inom verkstadsindustrin. En teori (Kerr-Siegel) formulerades om att de yrkesgrupper som bodde och levde socialt

och geografiskt avgränsat, ofta med en dominerande arbetsplats, hade högre konfliktbenägenhet. Empiriska undersökningar under 1970- och 1980-talen gav dock Kerr-Siegelhypotesen föga stöd och den får därmed anses som förbrukad (Thörnqvist, 1994).

Det mönster som finns i denna undersökning stämmer på många punkter inte alls med den tidigare forskningens resultat. Ett par medlemsmässigt mindre förbund har tvärtom betydligt större benägenhet än andra att gå ut i konflikt. En grupp av sex förbund: Sveriges Arbetares Centralorganisation (SAC), Svenska Hamnarbetareförbundet, Elektrikerförbundet (SEF), Målareförbundet, Transportarbetareförbundet och Byggnadsarbetareförbundet har en markant stor överrepresentation i konfliktstatistiken och trots deras numerära litenhet står de för två tredjedelar av alla utbrutna arbetskonflikter som kan knytas till någon fackförening (188 av 282 st.) Längre fram kommer vi tillbaka till varför just dessa förbund är överrepresenterade men dessförinnan bör något påpekas kring kännetecknen hos dessa förbund.

Ett gemensamt kännetecken är naturligtvis deras relativa litenhet. Förutom Byggnadsarbetareförbundet och delvis Transportarbetareförbundet rör det sig om medlemsmässigt små organisationer. Dessa förbund organiserar företrädesvis privatanställda manliga arbetstagare i traditionella arbetaryrken – men däremot inte inom tillverkningsindustrin. Fyra av dem tillhör också LO-familjen och Hamnarbetareförbundet är en med andra LO-förbund konkurrerande organisation. Högkonfliktförbunden tycks också likna varandra genom att organisera arbetstagare som inte verkar inom den exportkoncurrerande sektorn i ekonomin. Transporter, byggande och eltjänster utförs på en förhållandevis skyddad marknad (Sverige) där utlandskonkurrensen, hittills, varit marginell och där även branscherna i sig har varit utsatta för ett lågt konkurrenstryck. I fallet med transporter, byggande och delvis eltjänster gäller dessutom att de har haft omfattande interna branschregleringar, ja närmast korporativa inslag med starka parts- och företagsintressen som gjort sig hörda.

När det gäller deras anslutning till olika regelverk och frivilliga överenskommelser med arbetsgivarna om speciella förhandlingsordningsavtal kan konstateras att inget av dessa förbund har något gällande förhandlingsordningsavtal av karaktär som Industriavtalet. (Medlingsinstitutet) De står samtliga utanför sådana överenskommelser och här finns en näraliggande förklaring till deras konfliktbenägenhet.

Tabell 7. Konflikter och orsaker fördelat på hög- och lågkonfliktförbund.

Orsak till konflikten	Hög (antal)	Hög % (andel)	Låg (antal)	Låg % (andel)	Okända (antal)	Okända % (andel)	Total (antal)	Total % (andel)
Kollektivavtalsteckning	64	17,4	21	5,7	1	0,3	86	23,4
Sympatiåtgärd	24	6,5	38	10,4	0	0,0	62	16,9
Löner, förmåner och avtalsförhandlingar	67	18,3	41	11,2	27	7,4	135	36,9
Övrigt (personal, anställningar, motåtgärder mm)	32	8,7	13	3,5	26	7,1	71	19,3
Okänt	1	0,3	5	1,4	7	1,9	13	3,6
Total	188	51,2	118	32,2	61	16,6	367	100

Källa: Statens förlikningsmännaexpedition 1993-1999 och medlingsinstitutet 2000-2005.

Skillnaden mellan högkonfliktförbunden och de övriga är som synes påtaglig. Högkonfliktförbunden (sex till antalet) står för mer än hälften av de totala konflikterna och skillnaden ser dessutom ut att öka under perioden 1993-2005. Som vanligt är år 1995 exceptionellt men även utan det specifika året finns ett samband. Om det är så att den trenden fortsätter, att ett litet antal förbund tar strid och går ut i konflikt regelbundet medan konflikterna blir alltmer sällsynta för den stora lejonparten av arbetstagare uppstår ett mönster som vi tidigare inte upplevt i Sverige.

Tabell 8. Konflikter årsvis fördelat på sex högkonfliktförbund och övriga.

År	Hög (antal)	Hög (andel) %	Övriga (antal)	Övriga (andel) %	Totalt (antal)
1993	24	53,3	21	46,7	45
1994	4	25,0	12	75,0	16
1995	15	19,0	64	81,0	79
1996	12	60,0	8	40,0	20
1997	12	60,0	8	40,0	20
1998	11	57,9	8	42,1	19
1999	9	60,0	6	40,0	15
2000	3	60,0	2	40,0	5
2001	15	53,6	13	46,4	28
2002	16	59,3	11	40,7	27
2003	13	61,9	8	38,1	21
2004	17	68,0	8	32,0	25
2005	35	74,5	12	25,5	47
Total	186	50,7	181	49,3	367

Källa: Statens förlikningsmännaexpedition 1993-1999 och medlingsinstitutet 2000-2005.

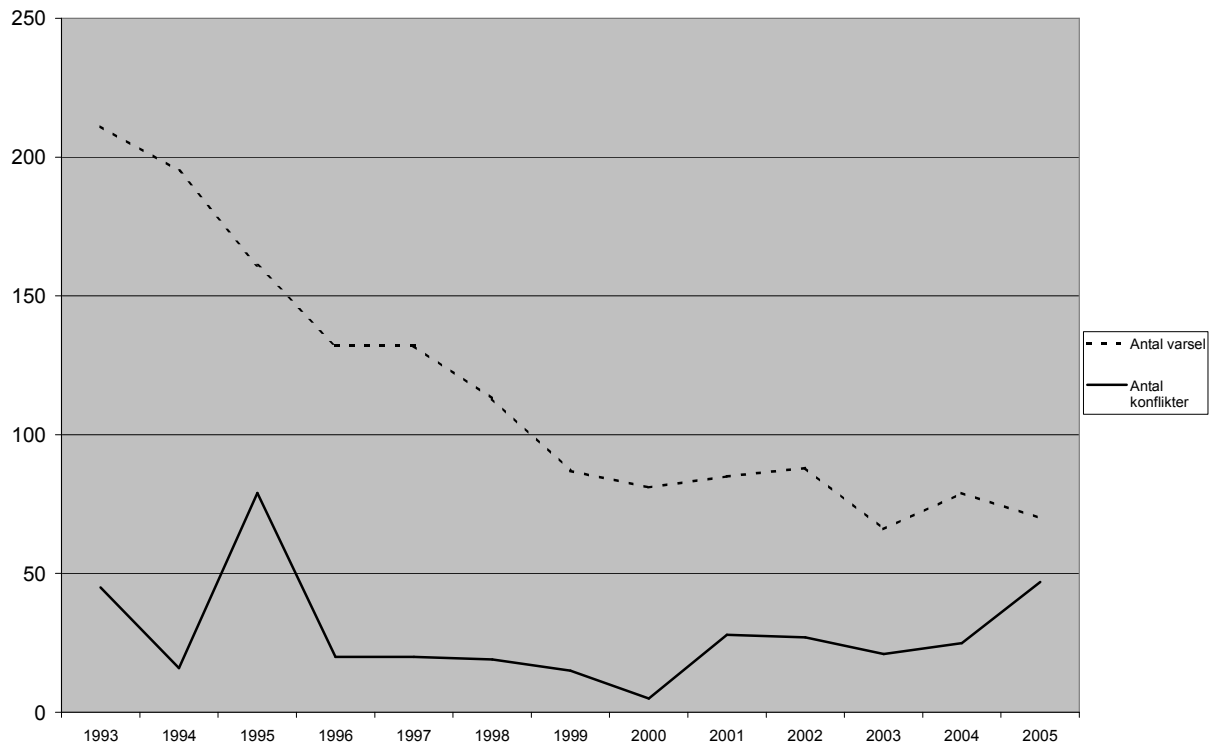
Varsel om konflikt 1993-2005

Varsel om konflikt läggs av fackliga organisationer eller arbetsgivareorganisationer för att varna om en förestående stridsåtgärd. Innan en stridsåtgärd vidtas eller utvidgas ska enligt gällande lagstiftning skriftligt varsel lämnas till motpart(er) och Medlingsinstitutet minst sju arbetsdagar i förväg. Dock finns undantag från denna regel där varselfristen alltså inte behöver iakttas. Framst gäller detta vid blockad mot lossning av fartyg i hamn. Under varseltiden råder inte konflikt (Medlingsinstitutet 2006).

Varselstatistiken är inte lika tillförlitlig som konfliktstatistiken – vilken torde vara i det närmaste fullständig – och här bör därför en liten reservation lämnas kring resultaten i detta avsnitt. Det finns dock inget som talar för att bortfallet dvs. de varsel som inte kommit Medlingsinstitutet eller Förlikningsmannaexpeditionen till handa, skulle vara systematiskt.

Varselstatistiken visar på vilka hot om konflikt som skickats mellan parterna och illustrerar således de möjliga konflikter som kunde ha blivit fallet men där flertalet aldrig bröt ut eftersom parterna nådde en överenskommelse innan varselfristen gått ut. Även om varselstatistiken företrädesvis innehåller icke-utbrutna konflikter är även den ett mått på konfliktbenägenheten hos aktörerna.

Diagram 4 Varsel och utbrutna konflikter 1993-2005

Källa: Statens förlikningsmännaexpedition 1993-1999 och medlingsinstitutet 2000-2005. Medlingsinstitutets årsböcker 2001-2005.

Statistiken över lagda varsel uppvisar samma tendens som konfliktstatistiken. Varslen blir färre under 1990-talet och ligger på en låg nivå under 2000-talet. Intressant är att kvoten mellan antalet utbrutna strider/antalet lagda varsel har blivit större. Fler lagda varsel leder till faktiskt utbrutna konflikter.

Fördelningen av lagda varsel mellan olika förbund skiljer sig inte på något nämnvärt sätt åt från det mönster som finns för utbrutna konflikter. Även i varselstatistiken dominerar ett fåtal förbund stort och även om varselstatistiken tyngs av mängden sjöfartsärenden är återigen branscher som byggande, el och transporter kraftigt överrepresenterade. Även här återfinns de riktigt små förbunden SAC, Svenska Hamnarbetareförbundet och SEF i den absoluta toppen medan förbund som Transport och Byggnads också uppvisar höga nivåer. Tendensen är att de varsel som läggs i allt högre grad kommer från just dessa

högkonfliktförbund medan det stora flertalet förbund inom LO, TCO och SACO lägger färre och färre konfliktvarsel.

Tabell 9. Varsel fördelade på förbunds nivå.

Förbund	Varsel absoluta tal	Andel procent	Medeltal medlemmar	Varsel/100.000 medlemmar
Svenska Hamnarbetareförbundet	29	2,7	2000	1450
Svenska Elektrikerförbundet (SEF)	202	19,0	28000	721
Sveriges Arbetares Centralorganisation (SAC)	56	5,3	9000	622
Målareförbundet	73	6,9	20000	365
Transportarbetareförbundet	114	10,7	71000	161
Byggnadsarbetareförbundet	147	13,8	138000	107
Livsmedelsarbetareförbundet	39	3,7	56000	70
Industrifacket	36	3,4	91000	40
Handelsanställdas förbund	59	5,5	174000	34
Metallarbetareförbundet	23	2,2	410000	6
Kommunalarbetareförbundet	30	2,8	615000	5
Övriga förbund	257	24,1	x	x
Totalt	1065	100	3803000	28

Anm. IF Metall, Industrifacket Metall, bildades den 1 januari 2006. IF Metall är en sammanslagning av fackförbunden Industrifacket och Metall. Totalsumman för varsel/100.000 medlemmar och år är baserad på medlemskapen i samtliga huvudorganisationer: LO, TCO, SACO och SAC.

Källa: Statens förlikningsmännaexpedition 1993-1999 och medlingsinstitutet 2000-2005, Statistisk årsbok samt muntliga uppgifter från Svenska Hamnarbetareförbundet.

I anslutning till tabellen om vilken part som lägger konfliktvarsel finns också frågan om orsakerna till varslen är desamma som orsakerna till de konflikter som faktiskt bröt ut på arbetsmarknaden. I förhållande till tabell 6 om strejkorsaker har en kategori ”obetalda ersättningar” tillfogats eftersom denna under vissa år överväger som varselorsak. I stort är varselstatistiken betydligt tyngre viktad mot frågor om kollektivavtalsteckning och därnäst traditionella lönekonflikter och sympatiåtgärder. I gruppen sympatiåtgärder är i flertalet fall syftet med varslen att stödja ett annat fackförbund som vill förmå ett företag att teckna kollektivavtal. Eftersom flertalet av dessa varsel inte gick till konflikt utan tvisten löste sig med eller utan medlarnas hjälp så innebär det ytterligare en illustration till att frågan om kollektivavtalsteckning är en rejäl tvistefråga på svensk arbetsmarknad.

Tabell 10. Orsaker till varsel 1993-2005, samtliga organisationer

Orsak till varslat	Antal varsel	Andel av total
Kollektivavtalsteckning	587	55,1
Sympatiåtgärd	126	11,8
Löner, förmåner och avtalsförhandlingar	152	14,3
Obetalda ersättningar	113	10,6
Övrigt (personalfrågor, anställningar, motåtgärder mm)	78	7,3
Okänt	9	0,8
Total	1065	100

Källa: Statens förlikningsmännaexpedition 1993-1999 och medlingsinstitutet 2000-2005

4. Slutsatser

Att antalet varsel och konflikter tycks ha minskat avsevärt under 1990-talet och nu ligger på historiskt låga nivåer, innebär inte att arbetskonflikterna blir ointressanta att studera som fenomen. Snarare tycks det som att en grundläggande förändring av konflikterna är på väg att äga rum i Sverige. Några få mindre förbund har blivit mer konfliktbenägna under 1990-talet och framledes medan det stora flertalet förbund har blivit betydligt mindre konfliktbenägna. Nya stridsmedel har också vuxit i styrka. Blockadens popularitet har vuxit medan strejker och lockouter har gått åt det motsatta hållet. Slutligen är frågorna som parterna går i strid för – eller hotar att gå i strid för – inte längre företrädesvis löner och lönevillkor utan numer kollektivavtalsteckning eller en sympatiåtgärd till förmån för ett annat förbund. Det finns anledning att peka på två distinkta mönster i konfliktstatistiken som belyser två större problemkomplex på svensk arbetsmarknad. Å ena sidan är det en ny brännbar stridsfråga nämligen den om kollektivavtalsteckning och å andra sidan sympatiåtgärdernas roll i traditionella lönekonflikter.

Nya tider nya strider – kollektivavtalsteckningen

De svenska kollektivavtalen utgör ett i det närmaste unikt system i en europeisk kontext. Dessa avtal spelar en helt avgörande roll för hur förhållandet mellan arbetsgivare och arbetstagar regleras och de är allmänt accepterade och erkända av parterna. Kollektivavtalet är bredare än att bara innefatta lönefrågor, det kan också täcka arbetsvillkor, arbetsmiljö, anställningsförhållanden och anställningsvillkor. Skillnader gentemot andra system för att reglera partsrelationerna finns på många områden. Exempelvis saknar Sverige den

lagstiftning som exempelvis finns i anglosachsiska system om minimilöner och inte heller någon mekanism – som i flera kontinentala länder – om allmängiltigförklaring av avtal (Karlson & Lindberg & Salabasis, 2005).

Därmed bygger också kollektivavtalens täckningsgrad på styrkan hos parterna (Malmberg, 2000). Starka fackföreningar *och* starka arbetsgivareorganisationer närmare bestämt. Via konfliktreglernas utformning, inte minst möjligheten till sympatiåtgärder, kan fackföreningarna förmå företag att teckna kollektivavtal och inte erbjuda andra villkor än de i avtal gällande. Statsvetaren Erik Moberg har kallat de konflikter där fackföreningarna kämpar för att förmå ovilliga företag att teckna kollektivavtal – ofta med arbetsgivarernas indirekta stöd – för ”systemförsvarskonflikter” och den termen träffar problemets kärna (Moberg, 2006).

När arbetstagarna möter konkurrens från utländsk arbetskraft och icke-kollektivavtalsansluten inhemsk arbetskraft finns starka incitament att begränsa denna typ av konkurrens genom att kräva samma villkor för alla arbetstagare. En ökad konkurrens mellan säljarna på arbetsmarknaden leder, allt annat lika, till att priset – dvs. lönerna – pressas och det är för övrigt huvudskälet bakom den fackliga organiseringen med kollektivavtalen som skydd för sina löner och arbetsvillkor. De fackliga organisationerna blev s.k. öppna karteller och syftet med dessa är lätt att förstå från de fackligt anslutna arbetstagarnas perspektiv.

Det kan vara en aning svårare att förstå arbetsgivarernas intresse av att organisera sig och ställa sig bakom kollektivavtalssystemet. Kartellen som arbetsgivarstrategi är dock ett välkänt fenomen och själva grunden bakom arbetsgivarorganisationernas uppbyggnad sedan ett drygt sekel tillbaka. Delvis var detta ett sätt att med gemensamma krafter möta en mer organiserad facklig motpart. Men därtill kan även arbetsgivarna ha haft goda skäl att använda en inre konkurrensbegränsning för att förhindra överbudskonkurrens om eftertraktad arbetskraft (Lundqvist, 2000). Själva uppbyggnaden av SAF och arbetsgivarörelsen tyder på att grundtanken varit att etablera en centralistisk och monopolistisk kartellorganisation fast med marknadsliberal ideologi (Lundgren, 2001; Rojas, 2001). Dilemmat har sedan dess präglat branschorganisationer och huvudorganisation men försvaret för kollektivavtalssystemet tycks ändå överväga (Röttorp, 2001). En fördel med kollektivavtalslösningar snarare än ”friare” lönebildning brukar anses vara att kalkylerbarhe-

ten förbättrades betydligt. Arbetsgivaren garanterades fred under avtalsperioden och visste därmed vilka priser man konkurrerade med. Kontrollerade priser gav bättre kalkylerbarhet än fri konkurrens. (Åmark, 1989; Åmark, 1993)

Därför finns flera skäl till att även arbetsgivarna kan stödja kollektivavtal. Om man själv är bunden av ett sådant avtal uppfattas företag som arbetar utanför kollektivavtalssystemet som ett hot mot den inre sammanhållningen på arbetsgivarsidan och i slutändan det egna företagets konkurrensmöjligheter. Därför kan det finnas klara incitament att stödja åtgärder för att förmå ”outsiders” att istället teckna kollektivavtal och inte stå utanför det etablerade systemet.

För att förstå mekanismerna bakom strider om kollektivavtalsteckning så spelar globaliseringen och EU-inträdet en viktig roll. Möjligheterna att röra sig friare över gränserna har därmed ökat på flera plan. Sänkta transport- och transaktionskostnader och harmonisering av regelverk har utsatt nya branscher för press från utländska konkurrenter som har tillträde till den svenska hemmamarknaden på samma villkor som inhemska företag.

Den kanske mest uppmärksammade konflikten av dessa som rör kollektivavtalsteckning handlar om det lettiska företaget Laval un Partneri som 2004 skulle utföra rivningsarbeten på en skola i Vaxholm och därigenom hyrde ut lettisk arbetskraft på entreprenad. Byggnadsarbetareförbundet försatte byggarbetare och hela arbetsplatsen i blockad och strejkade då den lettiske arbetsgivaren inte ville gå med på att sluta kollektivavtal, ett hängavtal med Byggnads. Sedermera övergick ärendet via arbetsdomstolen till EU-domstolen där frågan om stridsåtgärdernas lovlighet behandlas (Rönngren, 2005).

Den konflikten har fått rejäl uppmärksamhet men den är bara en i raden av fall som tycks växa i omfattning för varje år. Inom sjöfarten har denna typ av konflikter varit frekvent förekommande sedan längre tid tillbaka och beror på branschens speciella karaktär. Det nya är att även andra branscher börjar få fler och fler konflikter om just kollektivavtalsteckning där utländska företag är involverade. För bolag exklusive sjöfarten var varslen som riktade sig emot specifikt utländska företag endast ett eller två per år fram till 2001. Då märks en påtaglig ökning i antalet varsel och 2004 och 2005 rörde det sig om 14 respektive 13 ärenden. (Medlingsinstitutet)

Den helt dominerande typen av konflikt som rör utländska företag berör entreprenadföretag i byggnadsbranschen och tvisterna handlar företrädesvis om polska eller baltiska

företag som utför arbeten i Sverige. I och med EU-utvidgningen 2004 har dessa företag fått ökade möjligheter att använda sig av den fria rörligheten mellan EU-länderna och svaret från svenska fackföreningar är att kräva svenska kollektivavtal i alla lägen, oavsett om det på dessa arbetsplatser finns fackligt anslutna medlemmar.

Det bör dock nämnas att flertalet av de konfliktvarsel som läggs under 2000-talet dock inte berör utländska företag. Av de ca 80 varsel som läggs varje år gäller 75-90 procent tecknande av kollektivavtal med en icke-avtalsbunden svensk arbetsgivare – ofta små företag inom bygnadsbranschen. De utländska företagen är dock den grupp som snabbt ökar i omfattning. (Medlingsinstitutets årsböcker 2001-2005) Tvisterna om kollektivavtalsteckning är de som växer på svensk arbetsmarknad, inte minst mellan utländska företag och svenska fackföreningar inom bygnadssektorn. Att de svenska fackföreningarna har möjligheter till detta beror också på de i Sverige ytterst generösa konfliktmöjligheter som finns – inte minst rätten till sympatiåtgärder. Att sympatiåtgärderna i så hög grad används just vid konflikter om kollektivavtalsteckning beror på att det är det sätt vi i Sverige har valt att motverka konkurrens mellan arbetstagare men också mellan företag.

Varför har då strider om kollektivavtalsteckning i Sverige blivit en avgörande stridsfråga på svensk arbetsmarknad? En viktig anledning är att Sverige saknar lagstiftning om minimilön och inte heller har något system för allmängiltigförklaring av kollektivavtal. Metoden för att motverka låglönekonkurrens på svensk arbetsmarknad är istället att fackföreningar genom stridsåtgärder försöker förmå icke-organiserade företag att teckna hängavtal. Stridsmedlen som används är då i första hand blockad och först och främst en nyanställningsblockad där medlemmar i fackföreningen åläggs att inte ta anställning där. Strejkvapnet är mindre vanligt, delvis beroende på att fackföreningen inte alltid har medlemmar på arbetsplatsen ifråga. För att påtryckningarna ska bli effektiva vidtas därefter sympatiåtgärder från ett eller flera förbund. Dessa tycks ofta ske i form av blockader riktade mot leveranser till eller från den berörda arbetsplatsen. (Malmberg, 2000)

Att den typen av tvister tycks öka beror självfallet på faktorer som EU-utvidgningen och globaliseringen, men kanske också att ekonomin blivit alltmer småföretags- och entreprenörsbaserad. I takt med att de etablerade storföretagen avlövas från sina kringverksamheter uppstår ett behov av företag som kan försörja de kärnverksamhetsbaserade storföretagen med reparationer, tjänster, entreprenadarbeten och mycket annat. Steg för steg

skapas ett behov av nya lösningar för små växande företag, ofta med många anställda på kortare projekt och i icke-permanent verksamhet. Behov av nya kontraktslösningar kan då växa fram som inte stämmer överens med förhärskande hierarkiska organisationer, framförallt uppbyggnaden av traditionella industriföretag (Ekstedt, 2002).

Att frågan om kollektivavtalsteckning leder till relativt många, arbetskonflikter har alltså också att göra med regelverkets utformning. Lagstiftningen och praxis etablerad av Arbetsdomstolen har givit vidsträckt möjligheter att använda konfliktvapnet och några begränsningar i form av proportionalitetsregler eller andra dämpande mekanismer finns inte i Sverige (Malmberg, 2000).

Sympatiåtgärder och lönekonflikter

Fortfarande utbryter strider om annat än kollektivavtalsteckning dvs. i praktiken konflikter om löner och andra arbetsvillkor. De traditionella lönekonflikterna är färre än tidigare men utbryter fortfarande frekvent inom vissa specifika branscher av typen el och service, transporter samt byggande. De tidigare beskrivna tendenserna i näringslivet emot kundorderstyrd produktion, JIT och det därmed växande beroendet mellan företag och verksamheter har medfört en ökad sårbarhet för konflikter. Vissa typer av tjänsteverksamheter som el-service, reparationer och transporter har fått en nyckelposition och eftersom dessa verksamheter i huvudsak saknar utlandskonkurrens finns här incitament att gå ut i konflikt för att hävda sina medlemmars intressen. Logiken i att nya konfliktmönster uppenbarar sig är i hög grad produktionens förändrade organisering och de rättsliga möjligheter som erbjuder sig för parterna att gå ut i konflikt. Den stora friheten i att använda konfliktvapnet (rätt till sympatiåtgärder, möjligheten att ta ut nyckelpersoner, inga proportionalitetskrav) borde leda till att de grupper som har möjlighet att tillfoga motparten skada i en arbetsmarknadskonflikt också drar nytta av den möjligheten (Calmfors & Holmlund, 2001).

I praktiken begränsas konfliktmöjligheterna i många branscher av globaliseringen och det växande utlandsberoendet. När företagens möjligheter att lokalisera sig på andra platser och konkurrensen växer så innebär kostsamma konflikter att företagen tappar marknadsandelar eller slås ut från marknaden. Här finns stora risker förbundna med att skramla med stridsvapen och det är på dessa områden som Industriavtalet och andra jämförbara

förhandlingsordningsavtal har slagit igenom. Det står klart att på flertalet avtalsområden förekommer få eller i praktiken inga arbetskonflikter och få varsel.

Å andra sidan integreras produktionen alltmer och tillsammans med den växande kapitalintensiteten i många branscher ökar också sårbarheten bland många företag. Möjlighet att utnyttja sådana förhållanden föreligger främst i de fall där konkurrensen är liten eller obefintlig där kostnaderna för konflikten kan övervältras på konsumenter eller skattebetalare. I just sådana branscher – exempelvis bygg, el och transporter – finns inte samma incitament för fackliga organisationer att hålla nere lönekraven och ingå förhandlingsordningsavtal för att minimera konfliktrisen. Tvärtom finns här möjligheter till påtryckningar utan större risker för arbetstillfällena. Mycket talar för att ett system av närmast korporativa arrangemang har möjliggjort för parterna att ofta gemensamt hålla uppe prisnivåerna på dessa marknader. När starka partsintressen i en reglerad och icke-konkurrensutsatt bransch, så kallade korporativa karteller, växer sig starka så tar de hand om de monopolvinster som uppstår i branschen på bekostnad av exempelvis skattebetalare och konsumenter (Eliasson & Psilander 2000).

Kraftigast effekter får detta i branscher som är starkt präglade av både låg konkurrens samtidigt som branscherna i sig fungerar som noder i större sammanlänkade produktionssystem där kostnaderna för att ta en konflikt skulle vara betydande för stora delar av produktionsledet. Byggnadsbranschen är förvisso i betydande grad och sedan lång tid tillbaka präglad av låg konkurrens, ett fåtal dominerande aktörer och kartellbildning (Konkurrensverket 1996; 2000; 2004). Men däremot är branschen inte lika sammanlänkad och står i beroendeförhållande till andra verksamheter.

Bäst exempel på branscher som är svagt konkurrensutsatta och fungerar som noder i större produktionssystem är snarare Transporter och Eltjänster. I båda fallen tillhör de kretsen av ”högkonfliktande” branscher och det visar sig dessutom att det är inom dessa branscher där de s.k. sympatiåtgärderna, där man sätter press på arbetsgivarna från en fackförening som inte är involverad i huvudkonflikten.

Litteratur- och källförteckning

- Calmfors, Lars – Holmlund, Bertil (2001) Vedlegg 2 til *En strategi for sysselsetting og verdiskaping*, NOU 2000:21, Oslo.
- Coleman, B.J. – K.M. Jennings. "The UPS Strike: Lessons for Just-In-Timers," *Production and Inventory Management Journal*, Fourth Quarter, pp. 63-67.
- Ekstedt, Eskil (2002) "Arbetskontrakt i den neo-industriella ekonomin" (ed) Mats Isacson och Mats Morell, *Industrialismens tid – ekonomisk-historiska perspektiv på svensk industriell omvandling under 200 år*. SNS, Stockholm.
- Elvander, Nils (1964) *Intresseorganisationerna i dagens Sverige*, Lund
- Elvander, Nils (2002) Industriavtalet och Saltsjöbadsavtalet – en jämförelse, *Arbetsmarknad och arbetsliv 2002*.
- Eliasson, Gunnar – Psilander, Kurt (2000) "Entrepreneurship in customer satisfaction – the case of Swedish, Danish and Californian home building". KTH, opublicerad uppsats.
- Fahlbeck, Reinhold (1993) "Strikes lockouts and other industrial actions" (red) Ronnie Eklund m.fl. *Studier i arbetsrätt tillägnade Tore Sigeman utgivna av arbetsrättsliga föreningen*, Justus förlag Uppsala.
- Gertler, Meric (1992) "Flexibility revisited: districts, nation states and the forces of production" *Transactions of the Institute of British Geographers*, New Series, Vol. 17, No. 3 pp. 259-278.
- Herod, Andrew (2000) "Implications of Just-in-Time production for union strategy: Lessons from the 1998 General Motors-United Auto Workers dispute" *Annals of the Association of American Geographers* 90.3 pp. 521-547.
- Hibbs, Douglas (1976) "Industrial conflict in advanced industrial societies" *American political science review* 70: pp. 1032-1058.
- Industriavtalet (1997) *Samarbetsavtal om industriell lönsamhet och utveckling*, broschyr.
- Karlson, Nils – Lindberg, Henrik – Salabasis, Michael (2005) *Fem konkurrerande kollektivavtalsystem – en internationell kartläggning* Ratio.
- Konkurrensverket (1996) *Byggsektorn – spelregler för ökad konkurrens*, Stockholm
- Konkurrensverket (2000) *Konkurrensen i Sverige under 1990-talet*, Stockholm.
- Konkurrensverket (2004) *Konkurrensen i Sverige 2004*, Stockholm
- Konkurrensverket (2005) *Konkurrensen i Sverige 2005*, Stockholm.
- Kjellberg, Anders (2002) "Ett nytt fackligt landskap – i Sverige och utomlands" *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* nr 86-87 2002.
- Lundgren, Håkan (2001) "Organisationspolitiska dilemman och motstridiga mål" (red) Håkan Lundgren, *Arbetsgivarnas dilemma* Ekerlids förlag, Stockholm.
- Lundh, Christer (2002) *Spelets regler – Institutioner och lönebildning på svensk arbetsmarknad 1850-2000*, SNS, Stockholm.
- Lundqvist, Torbjörn (2000) *Arbetsgivarpolitik under full sysselsättning En ekonomisk-historisk analys av Verkstadsföreningen 1946-1983* Forskningsprogrammet svensk modell i förändring, Uppsala.
- Malmberg, Jonas (2000) "Metoder att motverka låglönekonkurrens i Sverige" (red) Jonas Malmberg *Låglönekonkurrens och arbetstagares integritet Rapport till nordiskt arbetsrättsligt möte 2000*, Arbetsliv i omvandling 2000.2, Arbetslivsinstitutet.
- Maskell, Peter – Malmberg, Anders (1999) "The Competitiveness of firms and regions." *European Urban and Regional Studies*, 1(6) pp. 9-25.
- Medlingsinstitutets årsböcker 2001-2005.
- Medlingsinstitutet (2004) "Medlingsinstitutets en kort presentation" broschyr Medlingsinstitutet, Stockholm.
- Medlingsinstitutet (2006) "De svenska reglerna om förhandling och medling – en kort sammanfattning". broschyr, Medlingsinstitutet, Stockholm.
- Mikkelsen, Flemming (1992) *Arbeidskonflikter i Skandinavien 1848-1980*, Odense.
- Moberg, Erik (2006) *Lockout, strejk och blockad – en strategisk analys av konfliktvapnen på den svenska arbetsmarknaden i ett historiskt perspektiv*, Ratio, Stockholm.

- Nordiska rådet (1988) *Arbetsmarknad og arbeidsmarkedspolitikk i Norden. 1987*, Nordisk ministerråd, Stockholm.
- Nyström, Birgitta (1997) "Stridsåtgärder på en modern arbetsmarknad" ur *Arbetsmarknad & arbetsliv* 3: 17-33.
- Nyström, Birgitta (2002) *EU och arbetsrätten* Norstedt juridik, 3. uppl, Stockholm.
- Oswald, Andrew J (1985) "The economic theory of trade unions – an introductory survey" *Scandinavian Journal of Economics*, vol. 87(2), pp. 160-93.
- Perrone, Luca (1983) "Positional power and propensity to strike" *Politics and society* 12: pp.231-261.
- Perrone, Luca – Griffin Larry J. – Olin Wright, Erik (1984) "Positional power, strikes and wages" *American sociological review* 49: pp. 412-426.
- Perry, L. J. and Wilson, Patrick J. (2004) "Trends in Work Stoppages: A Global Perspective", *Working Paper No. 47*, November, Policy Integration Department, Statistical Development and Analysis Unit, International Labour Office
- Piazza, James A. (2005) "Globalizing Quiescence: Globalization, Union Density and Strikes in 15 Industrialized countries" *Economic and Industrial Democracy*.2005; 26: 289-314
- Rojas, Mauricio (2001) *Paradoxen SAF – och den svenska modellens uppgång och fall* Pejling 37, Timbro, Stockholm.
- Rönngrén, Bo (2005) "Utstationeringsdirektivet – Vaxholmsfallet i Sverige", förklarande PM till EFS.
- Röttorp, Anders (2001) "Från partskartell till näringslivsorganisation" *Arbetsgivarnas dilemma* (red) Håkan Lundgren, Ekerlids förlag, Stockholm.
- Shalev, Michael (1978) "Lies, damned lies and strike statistics the measurement of trends in industrial conflict" in Crouch, C., Pizzorno, A. (Ed), *The Resurgence of Class Conflict in Western Europe since 1968* (Volume 1), Macmillan, London.
- Shalev, Michael (1980) "Industrial relations theory and the comparative study of industrial relations and industrial conflict" *British journal of industrial relations* 18, 1980:1.
- Storper, Michael – Scott, A J (1986) "Industrial Change and Territorial Organization: A Summing Up." *Production, work, territory: The geographical anatomy of industrial capitalism*, Allan & Unwin, London and Boston.
- Svenskt Näringsliv (2005) "Den svenska modellen har kantrat – Sexton exempel på obalansen på den svenska arbetsmarknaden och sju förslag på vad som kan göras för att återfå balansen" broschyr, Stockholm.
- Tsebelis, George – Lange, Peter (1995) "Strikes around the world". (ed) *The Workers of nations – international relations in a global economy*.
- Thörnqvist, Christer (2000) "Strejker på 2000-talet – ett historiskt och internationellt perspektiv" Stig Tegle (ed) *Har den svenska modellen överlevt krisen? – Utvecklingstendenser i arbetslivet inför 2000-talet*, Arbetslivsinstitutet, Stockholm.
- Thörnqvist, Christer (1994) *Arbetarna lämnar fabriken – strejkrörelser i Sverige under efterkrigstiden, deras bakgrund, förlopp och följder*. Diss, Göteborg.
- Wallace, Michael – Griffin Larry J. – Rubin, Beth (1989) "The positional power of American labour, 1963-1977" *American sociological review* 54: 197-214.
- Wallerstein, Michael – Western, Bruce (2000) "Unions in decline? What has changed and why?" *Annual review of Political science* 2000;3:355-377.
- Western, Bruce (1997) *Between class and market: Postwar unionization in the capitalist democracies* Princeton university press, Princeton.
- Åkerman, Johan (2003) *Lokala fack i globala företag : Electrolux verkstadsklubb i Motala och koncernfacket 1925-1985* (Diss) Arbetslivsinstitutet, Stockholm.
- Åmark, Klas (1993) *Vem styr marknaden? – Facket, makten och marknaderna*. Tiden, Stockholm.
- Åmark, Klas (1989) *Maktkamp i byggbransch Avtalsrörelser och konflikter i byggbranschen 1914-1920*, Arkiv.

Offentlig statistik

Sveriges officiella statistik (SOS), Statistisk årsbok för Sverige.

Källor

Statens förlikningsmännaexpeditioners arkiv (Riksarkivet depå) Serie H 1 Statistik. Arkivhandlingar kring varsel och utbrutna arbetskonflikter med tillhörande pressklipp 1993-1999

Medlingsinstitutets arkiv (Medlingsinstitutet) Serie H Arkivhandlingar kring varsel och utbrutna arbetskonflikter med tillhörande pressklipp 2000-2005.

Medlingsinstitutets arkiv (Medlingsinstitutet) Registrerade förhandlingsordningsavtal, enl. § 47b medbestämmandelagen. (kopia)

Muntliga upplysning om medlemssiffror från Hamnarbetareförbundet 20 september 2006.